

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

БЕЛЬО Л. Ю.,
старший викладач кафедри
цивільного і трудового права
(Національний університет
«Одеська морська академія»)

УДК 342.413

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА ТА СВОБОДИ, ЇХ ЗМІСТ ТА ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ

Стаття присвячена дослідженню сутності та змісту політичних прав і свобод, тлумаченню основних політичних прав людини і громадянина, їх правового закріплення. У роботі розглянуто питання розмежування політичних прав і свобод людини й громадянина та проблеми визначення гарантії захисту політичних прав і свобод державою.

Ключові слова: політичні права і свободи людини, політичні права і свободи громадянина, гарантії реалізації політичних прав і свобод, економічні гарантії, політичні гарантії, соціальні гарантії, юридичні гарантії.

Статья посвящена исследованию сути и содержания политических прав и свобод, толкованию основных политических прав человека и гражданина, их правового закрепления. В работе рассмотрен вопрос разграничения политических прав и свобод человека и гражданина и проблемы определения гарантии защиты политических прав и свобод.

Ключевые слова: политические права и свободы человека, политические права и свободы гражданина, гарантии реализации политических прав и свобод, экономические гарантии, политические гарантии, социальные гарантии, юридические гарантии.

The article is devoted to the disclosure of the essence and the content of political rights and freedoms, to the interpretation of the basic political human's and citizen's rights, their consolidation in Ukraine. It considers the problem of their differentiation and the problem of determining the guarantee of protection of political rights and freedoms.

Key words: political rights and freedoms of human, political rights and freedoms of a citizen, guarantees of implementation political rights and freedoms, economical guarantees, political guarantees, social guarantees, legal guarantees.

Вступ. Права, свободи і обов'язки людини і громадянина завжди були в центрі уваги життя суспільства. Основне питання будь-якої влади – довіра людей до своєї держави. У державно-організованому суспільстві довіра людей до держави безпосередньо визначається тим, як держава гарантує й захищає права і свободи людей, наскільки вона допускає громадян до формування власної волі.

Політичні права громадян України (разом із громадянськими правами і свободами) є пріоритетними в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина та закріплені

на законодавчому рівні не тільки в Основному Законі, але в цивільних нормативно-правових актах. Сьогодні, коли українці після Революції гідності стали політичною нацією, якій під силу захищати державу, її суверенітет і територіальну цілісність, політичні права і свободи громадян вимагають глибокого перегляду та переосмислення. Адже саме вони відіграють вирішальну роль у побудові держави, тому, визначають, насамперед, участь людей у державній діяльності, рівень їх гарантованості зумовлює ефективність різних суспільних відносин у майбутньому.

Забезпечення і захист політичних прав громадян – одна з найбільш актуальних й активно обговорюваних проблем сучасності, тому політичні права людини та громадянина закріплені та регулюються не тільки на регіональному та національному рівнях, а й на міжнародному.

Аналіз наукових досліджень. Права та свободи людини і громадянина є традиційно актуальною проблемою наукових досліджень правознавців. У науці конституційного права проблеми прав і свобод людини, їх гарантії ґрунтовно досліджували такі науковці: Ю. Барабаш, В. Букач, Н. Виноградова, А. Грабильніков Т. Заворотченко, У. Ільницька, А. Колодій, П. Любченко, Р. Максаков, М. Мацькевич, В. Нестерович, В. Погорілко, О. Пушкіна, В. Серьогін, О. Скрипнюк, О. Совгіря, А. Танчак, В. Шаповал, Ю. Шемшученко. У працях А. Колодій, А. Грабильнікова, Т. Заворотченко та В. Федоренка висвітлені проблеми визначення прав і свобод людини та громадянина, гарантії їх реалізації, проблеми участі в управлінні державними справами.

Постановка завдання. Метою статті є важливість виявлення сутності і змісту, а також здійснення загальної характеристики політичних прав і свобод людини і громадянина.

Результати дослідження. Права і свободи людини і громадянина є невід’ємними і невідчужуваними і належать кожній особі через її людську природу. Принципи інституту прав і свобод людини й громадянина в демократично-правовій державі передбачають такі аспекти: закріпленість у національному законодавстві; відповідність нормам міжнародного права; невідчужуваність та непорушність особистих прав і свобод людини та наявність їх у неї від народження; рівноправність людей у їхніх правах та свободах; єдність прав та обов’язків людини і громадянина; гарантованість прав і свобод.

Права першого покоління (громадянські й політичні) становлять основу для інших прав людини, оскільки закладають фундамент для демократії. Політичні права і свободи людини належать, як правило, громадянам України і виражають зміст правовідносин між особою і державою. Їх реалізація забезпечує політичну участь громадян у життєдіяльності держави [1, с. 248].

Політичні права – це різновид всесвітньо визнаних прав людини. Вони забезпечують захист особи від держави (наприклад, право на справедливий процес, презумпцію невинуватості та свободу слова) і вимагають, щоб держава надавала певні юридичні й політичні можливості (наприклад, право голосу, право на справедливий суд присяжних). Ці права викладено в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права [2].

Нині більшість держав-членів ООН є учасниками Пакту про громадянські й політичні права. Цей Міжнародний пакт, схвалений Генеральною асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., містить широкий перелік основних прав і свобод, що повинні бути надані кожною державою-учасницею особам, «що знаходяться в межах її території та під її юрисдикцією», без будь-яких різниць.

Із розвитком міждержавних відносин, багато з питань, які раніше стосувалися внутрішньої компетенції країн, почали переходити в площину міжнародного правового регулювання.

Паком зазначається, що у разі надзвичайного стану в державі, за якого життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно проголошується, держави-учасниці можуть вживати заходів, відступаючи від своїх зобов’язань за цим документом тільки такою мірою, якою це диктується гостротою становища, за умови, що такі заходи не є сумісними

з іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не несуть дискримінації на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження [2].

Міжнародний пакт проголошує свободу пересування і вибору місця проживання (ст. 12) та обмеження, які повинні бути встановлені стосовно висилання іноземців, які на законних підставах перебувають на території якоїсь держави-учасниці (ст. 13). Статті містять досить детальні положення про рівність перед судами і трибуналами та про гарантії в кримінальному і цивільному процесах (ст. 14). Вони також передбачають заборону ретроактивного застосування кримінального законодавства (ст. 15), встановлюють право кожної людини, де б вона не перебувала, на визнання її правосуб'єктності (ст. 16) і фіксують заборону безпідставного чи незаконного втручання в особисте й сімейне життя людини, безпідставного чи незаконного посягання на недоторканність її житла чи таємницю її кореспонденції (ст. 17). Окрім цього, статті передбачають захист права на свободу думки, совісті й релігії (ст. 18) та права дотримуватися своїх думок і вільно їх висловлювати [2].

Ці права і свободи у різних формах та обсязі декларуються практично в Конституціях усіх держав світу. Вони визначають правове становище людини в системі суспільно-політичних відносин та пов'язані з участю громадян у формуванні соціально-організованого суспільства, здійсненні державної влади та місцевого самоврядування, участі в суспільному житті країни [3, с. 38].

Політичні права – це офіційно визнані можливості людини, які забезпечені законом. Вони дозволяють індивідові активно впливати на організацію й діяльність держави та її органів, інших суб'єктів політичної системи.

Спираючись на це поняття, можна зробити висновок, що політичні права – це комплекс прав, які пов'язані єдиним змістом та метою (забезпечити участь людини в державному та громадському житті) [3, с. 250].

Однією з конституційних засад, установлених в Основному Законі, є політична багатоманітність та свобода політичної діяльності, що не заборонена Конституцією України. До політичних прав і свобод належать такі: громадянство, національність, свобода слова; право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації (ст. 36); право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування; право громадян України збиратися без зброї і проводити збори, мітинги, походи й демонстрації (ст. 39); право громадян України брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 38); право на рівний доступ до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 38) [4].

Отже, політичні права і свободи спрямовані на реалізацію громадянина як активного, самостійного, вільного учасника політичного процесу. Таким чином, долається відчуження особи від держави й реалізується фундаментальний принцип взаємовідносин між демократичною державою та її громадянами. Вони можуть реалізовуватися людиною та громадянином як індивідуально, так і колективно [1, с. 38].

Розглядаючи політичні права у світлі прав людини, слід визначити їхній особливий правовий характер. Політичні права і свободи людини й громадянина поділяють на політичні права людини і політичні права громадянина. Політичні права людини невіддільні від індивіда, є позатериторіальними та позанаціональними, існують незалежно від закріплення в законодавчих актах держави, є об'єктом міжнародно-правового регулювання і захисту. Вони характеризують людину як представника людського роду, і в цьому змісті виступають найбільш загальними й основними для її нормального існування [5, с. 252].

Конституційне право на свободу думки і слова, право на свободу світогляду і віросповідання, право на свободу пересування, право збиратися мирно і проводити збори, мітинги та походи, право направляти письмові звернення, право на участь у професійних спілках є як особистими, так і політичними правами. Вони не вимагають наявності в осіб громадянства, є гарантованими державою абсолютно усім індивідам [4].

А ось право на свободу об'єднання в політичні партії, право бути членом політичної партії та право на участь в управлінні державними справами, у референдумах, право обирати та бути обраним мають тільки громадяни країни, тому що вони сприяють формуванню й вираженню волі громадян, впливають на все суспільство та державу [4].

Політичні права громадянина – сукупність природних прав, які отримали відображення в нормативно-правових державних актах, і набутих прав, напрацьованих під час розвитку суспільства та держави. Вони належать лише громадянам України, які досягли 18 років і набули повної правосуб'єктності. На відміну від громадянських (особистих) прав, які за своєю природою є невідчужуваними, політичні права можуть обмежуватися в інтересах національної безпеки та громадського порядку, а також стосовно громадян України, визнаних у судовому порядку недієздатними [5, с. 251].

Останні події в Україні підштовхнули до наближення законодавства та умов життя до європейських стандартів, до вирішення демократичних питань формування та розвитку громадянства, до усунення перешкод на шляху до єдності, взаєморозуміння між суспільством та державою. Досі очікування країни не справдилися та не відповідають дійсності, тому громадяни України прагнуть реалізувати та активізувати політичне життя, права та свободи кожної людини.

Найбільш узагальненим і системоутворюючим щодо інших політичних прав і свобод людини є право громадян України на участь в управлінні державними справами, у всеукраїнських та місцевих референдумах; право вільно обирати та бути обраними до органів державної влади й органів місцевого самоврядування (ст. 38) [4].

Право на участь в управлінні державними справами за своєю природою є не тільки одним із найважливіших суб'єктивних політичних прав громадян, а й основоположним принципом взаємовідносин між державою та громадянином. Це право здійснюється через систему інститутів безпосередньої демократії. Воно є комплексним і об'єднує майже всі інші політичні права і свободи громадян: право вільно обирати і бути обраними, брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, право доступу до державної служби – це правомочності політичного характеру, що розкривають зміст загального права громадян на участь в управлінні [6].

Це право, будучи похідним від принципу народного суверенітету, закріпленого в ст. 5 Основного Закону, визначає гарантовану можливість для громадян України брати участь у здійсненні безпосереднього народовладдя, державної влади, місцевого самоврядування і публічної влади. Його закріплення легітимізує можливість громадян України використовувати потенціал безпосередньої, представницької та парципаторної (учасницької) демократії для забезпечення політичної участі в управлінні державними справами і здійсненні місцевого самоврядування [5, с. 81].

На думку А. Грабильникова, право громадян брати участь в управлінні державними справами – це передбачена Конституцією можливість кожного громадянина, який досяг 18 років, є дієздатним, відповідає вимогам, встановленим законодавством для участі у відповідній сфері політичної діяльності, безпосередньо або через обраних представників брати участь у здійсненні народовладдя, державної влади та місцевого самоврядування шляхом участі у виборах і референдумах, доступу до державної служби і служби в органах місцевого самоврядування, участі в здійсненні правосуддя з метою сприяння виконанню функцій суспільства та держави [8, с. 4].

Щодо формулювання положень ч. 1 та 2 ст. 38 Конституції, згідно з якими громадяни мають право «вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування», то їх варто розуміти так, що громадянам України надано право вільно бути обраними до будь-якого органу державної влади та однаково право доступу громадян до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування [6].

Державна служба в Україні – це професійна діяльність осіб, які обіймають посади в державних органах та їх апараті для практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів (ст. 1 Закону). На державну службу

може бути прийнятий кожний громадянин України, але за умов, що він має певні знання, досвід, відповідає кваліфікаційним та іншим законним вимогам, компетентний у відповідній галузі чи сфері управління, а також пройшов конкурсний або інший відбір, володіє державною мовою [9].

Законом України «Про державну службу» визначено три умовні групи вимог, дотримання яких необхідне для вступу й проходження державної служби. Перша й друга стосуються правового статусу громадянина: громадянство України, вік перебування на державній службі, а також відсутність обмежень (заборон) на прийняття і проходження державної служби. Третя група пов'язана зі спеціальними вимогами щодо освіти і кваліфікації (професійної підготовки), конкурсного відбору або зарахування на державну службу за іншою встановленою процедурою та знання державної мови. Ці умови є однаковими для всіх громадян, тому не порушують закріпленій у ст. 24 Конституції України принцип, згідно з яким громадяни мають рівні конституційні права і свободи [9].

Не менш важливим політичним правом є право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36) для здійснення й захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, що визначені в ст. 37 Конституції України [4]. Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань; забороняється утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підживлення її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства та ін. [4].

Зазначається, що право на політичну участь і громадянські асоціації є передумовою формування та індикатором дієвості суспільства, що характерне для правової держави. Більшість сучасних демократичних держав світу, зокрема Україна, мають потужні політичні системи, головними компонентами яких є політичні партії та громадянське суспільство і його інститути [5, с. 81].

Політичні партії в Україні, згідно з Конституцією України, сприяють формуванню та вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Ніхто не може бути примушений вступити в політичну партію чи обмежений у праві добровільного виходу з неї. Водночас належність чи неналежність до політичної партії не може бути підставою для обмеження прав і свобод або надання державою будь-яких пільг і переваг [6].

А от гарантії є засобами забезпечення прав людини, соціальними інструментами. Новий тлумачний словник української мови містить такі значення слова «гарантія»: забезпечення, безпека, запорука [10].

У системі гарантій прав і свобод людини й громадянина виокремлюються групи умов і засобів забезпечення прав людини. Гарантії-умови – це обставини, що сприяють підтримці прав і свобод.

Система гарантій прав людини уявляється так: група загальних («матеріальних») гарантій; група спеціальних (юридичних) гарантій; організаційні гарантії [3, с. 96].

Загальні гарантії – це об'єктивні матеріальні й духовні умови реалізації основних прав і законних інтересів людини в різних сферах життя (економічні, політичні, соціальні та духовні) [3, с. 96].

Юридичні гарантії – це закріплені в законодавстві засоби, які безпосередньо забезпечують правомірну реалізацію, охорону й захист прав. До них належать гарантії охорони прав людини, кваліфікаційної юридичної допомоги людині, захисту прав [3, с. 96]. Загальною юридичною гарантією є існування правової держави.

Юридичні гарантії зумовлюють політичні та економічні, які набувають значення та реалізуються через правомірні, законодавчі засоби.

Політичні гарантії – це безпосередні форми здійснення влади народом (вибори, референдум, збори), а також інші публічні форми колективного (походи, мітинги, пікетування, петиції) та індивідуального волевиявлення громадян, ефективний механізм розподілу державної влади, багатопартійність, участь громадян в управлінні. До них належить високий

рівень демократії, наявність правової держави, стабільність у суспільстві, високий рівень політичної культури, мирне співробітництво держав [3, с. 96].

Економічні гарантії – це об'єктивні умови, в яких людина отримує матеріальні можливості для реального здійснення своїх основних прав і законних інтересів. Основою економічних гарантій виступає власність.

Соціальні гарантії передбачають наявність, насамперед, державних соціальних програм, пов'язаних із задоволенням тих необхідних інтересів, які людина не може здійснювати самостійно (освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення).

Т. Заворотченко зазначила, що гарантування політичних прав і свобод в Україні, ґрунтується, передусім, на демократизмі суспільно-політичного устрою держави в цілому. Демократія є найбільш фундаментальною гарантією прав і свобод людини й громадянина. Реалізація політичних прав і свобод людини й громадянина є показником розвитку демократії [3, с. 96].

Висновки. Одним з основних елементів системи захисту прав і свобод людини і громадянина є розуміння ролі громадянського суспільства. Політичні права і свободи, їх обсяг, повнота та гарантованість є показниками рівня демократії, формування правової держави, значення статусу особи в державі. В умовах сьогодення можна дійти висновку, що політичні права потребують більш ґрунтовного перегляду та тлумачення, піднесення інтересів людини на особливий рівень та дотримання рівноваги державних інтересів та інтересів суспільства в особі кожного його громадянина.

Список використаних джерел:

1. Ільницька У. Політичні права і свободи громадян: нормативно-правове забезпечення та механізми реалізації у демократичних державах. Наукові праці. Вип. 185. Миколаїв, 2012. С. 37-41.
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Нью-Йорк, 1996. 40 с.
3. Заворотченко Т. Гарантії реалізації конституційних політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні. Часопис Київського університету права. 2013. № 4. С. 95-99.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст.141.
5. Танчак А. Політичні права людини: поняття та зміст. Актуальні проблеми держави і права. Вип. 24. Одеса: Юридична література, 2005. С. 248-254.
6. Науково-практичний коментар Конституції України / Ред. колегія Петришин О. Барабаш Ю. та ін. Національна академія правових наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2011. 1128 с.
7. Федоренко В. Політичні права та свободи людини і громадянина в Україні: поняття, види. Історико-правовий часопис. 2016. № 1. С. 80-87.
8. Грабильніков А. Конституційне право громадян України брати участь в управлінні державними справами: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 19 с.
9. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 4. Ст. 43.
10. Новий тлумачний словник української мови: в 4 т. / уклад.: В. Яременко О. Сліпущко. Київ: Аконіт. 2000.

